

Til Norges Bank

8. desember 2016

**Tilrådning om utelukkelse av Leonardo SpA fra Statens pensjonsfond
utland**

Sammendrag

Etikkrådet tilrår å utelukke selskapet Finmeccanica-Leonardo SpA (fra nå kalt Leonardo) fra Statens pensjonsfond utland på grunn av risikoen for grov korrupsjon. Selskapet har vært involvert i alvorlige korrupsjonssaker i fire land som skal ha funnet sted fra 2009 til 2014. Tre av anklagene er fortsatt under etterforskning, mens to tidligere toppledere nylig ble domfelt i Italia for grov korrupsjon i forbindelse med en kontrakt i India. Samtlige korrupsjonsanklager går ut på at selskapet har betalt bestikkelser til offentlige tjenestemenn via agenter. Rådet er kommet frem til at Leonardo ikke i tilstrekkelig grad har godtgjort at det har målrettede interne korrupsjonsforebyggende prosedyrer som gjennomføres effektivt i virksomheten. Dette, sett i sammenheng med tidligere korrupsjonsanklager og at selskapet har virksomhet i en sektor og i land hvor risikoen for korrupsjon er særlig høy, tilsier etter rådets oppfatning at det foreligger en uakseptabel risiko for at selskapet på nytt kan bli involvert i grov korrupsjon.

Leonardo som er notert på børsen i Milano, har om lag 47 000 ansatte og er det største industrikonsernet i Italia. Selskapet produserer og selger luftfarts-, forsvars- og sikkerhetsutstyr, hovedsakelig i Italia, Storbritannia, USA og Polen, men også i andre land som Tyrkia, Libya, Saudi-Arabia, India, Kina og Russland.

Selskapet er involvert i korrupsjonssaker i fire land. Tidligere styreleder og CEO i Leonardo og CEO i AgustaWestland, tidligere datterselskap og nå en integrert del av gruppen, ble i april 2016 dømt til fengelsstraff for grov korrupsjon i forbindelse med en helikopteravtale i India. Flere av selskapets avtaler om salg av forsvarsmateriell blir etterforsket av italienske, indiske, algeriske og sørkoreanske myndigheter. På bakgrunn av den foreliggende informasjonen kan det se ut som om selskapets samarbeidspartnere og agenter har videreformidlet bestikkelser til offentlige tjenestemenn i disse landene for å vinne kontrakter på vegne av selskapet helt frem til oktober 2014. Det vises videre til at ytterligere én kontrakt ble annullert av Høyesterett i Panama i 2015 grunnet korrupsjonsanklager.

Fra oktober 2014 og frem til september 2016 har Etikkrådet vært i dialog med Leonardo, både gjennom skriftlig kommunikasjon og i møter. Selskapet har bidratt med informasjon i saken og har også gitt kommentarer til et utkast til tilrådning.

Leonardo har fremhevet at samtlige korrupsjonsanklager ikke er rettet mot selskapet som sådan, og at alle fakta dessuten relaterer seg til den tidligere ledelsen. Etikkrådet antar allikevel at det i et selskap der toppledelsen er involvert i omgåelsen av egne rutiner, er grunn til å tro at risikoen for regelbrudd er betydelig, og at det skal mer til for en kulturendring enn der korrupsjonen skjer lenger ned i systemet og mer sporadisk. Selskapets holdning til anklagene kan også gi inntrykk av en ansvarsfraskrivelse.

Etikkrådet gjør ingen vurderinger av straffskyld, men legger vekt på hvorvidt det synes som om interne regler og retningslinjer er brutt, og om det derfor foreligger korrupsjonsrisiko. På bakgrunn av det som er kjent om alle korrupsjonsanklagene, mener rådet at tidligere interne systemer må ha sviktet.

Etikkrådet har merket seg at Leonardo i 2013 gjorde omfattende endringer i styret og konsernledelsen som følge av at det ble avdekket omfattende korrupsjon. I 2013 nedsatte styret også en ekspertkomité som skulle gi råd om hvordan internkontrollen og antikorrupsjonsprogrammet kunne forbedres. I lys av dette skulle en vente at selskapet innen rimelig tid ville iverksette tiltak i tråd med internasjonale standarder for bestep praksis for korrupsjonsbekjempelse. Samtidig som selskapet nedsatte den eksterne komitéen, synes det

imidlertid som om det fortsatt ble inngått avtaler i strid med interne retningslinjer, for eksempel ved at det ikke ble gjort en tilstrekkelig omfattende *due-diligence*.

Leonardo opererer i en rekke land der korrupsjonsrisikoen er høy. For eksempel rangerer Libya, Russland og Kina etter internasjonale indekser i høyeste kategori når det gjelder antatt risiko for korrupsjon. Forsvarsbransjen, hvor store offentlige kontrakter er vanlig og dessuten gjenstand for hemmelighold, eksponerer også selskapet for ytterligere korrupsjonsrisiko. Et viktig element i et antikorrupsjonsprogram er en løpende kartlegging av korrupsjonsrisiko. Selskapet har gjort en gjennomgående vurdering av all risiko i 2015, men har ikke dokumentert overfor rådet at det har et system der korrupsjonsrisiko løpende blir vurdert internt og motvirket effektivt.

Leonardo bruker agenter i forbindelse med offentlige anbud i mange land, og de lønnes med såkalte suksesshonorarer. Rådet legger til grunn at den forholdsvis omfattende agentbruken utgjør den største korrupsjonsrisikoen i selskapets virksomhet. Selskapet sier at det gjør omfattende *due-diligence* vurderinger av tredjeparter. Likevel ble det i 2015 kjent at én av selskapets agenter skal ha bestukket en offentlig tjenestemann i Sør-Korea uten at selskapets systemer har fanget dette opp. Selskapet uttaler at det nå vil angripe denne risikoen ved å insentivere egne ansatte til å bruke agenter i mindre grad enn før. Rådet mener at den varslede nedskaleringen av agentbruk i utgangspunktet er viktig, men at den likevel er vanskelig å legge vekt på fordi det ikke foreligger konkrete planer for når og hvordan nedskaleringen skal gjøres, og hva det endelige målet skal være. Det synes dessuten som om dette burde ha vært tatt tak i allerede da korrupsjonsanklagene ble kjent for noen år siden. Samtlige korrupsjonsanklager involverer agenter. Videre mener rådet at det er en klar svakhet ved antikorrupsjonsprogrammet at agenter ikke gis opplæring i antikorrupsjon. Dette bør være en viktig del av det forebyggende arbeidet selskapet gjør, og det gis prioritet i andre selskaper som er sammenlignbare med Leonardo.

Leonardo etablerte i 2015 varslingskanaler der ansatte oppfordres til å rapportere om regelbrudd. Selskapet har i sin dialog med rådet uttalt at det aldri har blitt varslet om korrupsjon i virksomheten. Sett i lys av den korrupsjonsprofilen et selskap som Leonardo har, kan et fravær av slike varslinger være et tegn på at selskapets antikorrupsjonsarbeid ikke er godt kommunisert nedover i organisasjonen, at ansatte ikke oppfordres til å varsle i tilstrekkelig grad, og at systemene ikke fungerer som de burde.

Når Leonardo er involvert i alvorlige korrupsjonssaker der korrupsjon skal ha pågått til ganske nylig og, når selskapet fortsatt opererer i svært korrupsjonsutsatte land uten samtidig på tilstrekkelig måte å godtgjøre at det arbeides effektivt for å forhindre regelbrudd, anser rådet at det foreligger en uakseptabel risiko for at selskapet på nytt kan bli involvert i grov korrupsjon.

Innhold

1	Innledning	2
1.1	Hva rådet har tatt stilling til	2
1.2	Kilder	3
2	Etikkrådets undersøkelser	3
2.1	Korrupsjonsanklager i India	4
2.1.1	Riksrevisjonens rapport om irregulariteter i anbudsprosessen	4
2.1.2	Etterforskning av korrupsjonsanklager i Italia knyttet til helikopteravtalen	5
2.1.3	Etterforskning av korrupsjonsanklager i India knyttet til helikopteravtalen	6
2.1.4	Leonardos syn	6
2.2	Korrupsjonsanklager i Sør-Korea	6
2.2.1	Straffesaken mot tidligere Minister for Veterans' Affairs	7
2.2.2	Straffesaken mot tidligere Navy Chief of Staff	7
2.3	Korrupsjonsanklager i Panama	8
2.4	Korrupsjonsanklager i Algerie	9
3	Internasjonale standarder for etterlevelse og korrupsjonsforebygging	10
3.1	Krav i italiensk lovgivning	12
4	Informasjon fra selskapet	12
4.1	Organiseringen av antikorrupsjonsarbeidet	13
4.2	Leonardos antikorrupsjonsprogram	13
4.3	De viktigste organisatoriske endringene	16
5	Etikkrådets vurdering	17
6	Tilrådning	19

1 Innledning

Leonardo-Finmeccanica SpA (heretter Leonardo) er notert på børsen i Milano og er det største industrikonsernet i Italia.¹ 2 Selskapet produserer og selger luftfarts-, forsvars- og sikkerhetsutstyr hovedsakelig i Italia, Storbritannia, USA og Polen, men også i andre land som Tyrkia, Libya, Saudi-Arabia, India, Kina og Russland.³ Leonardo har om lag 25 heleide datterselskaper og en lang rekke indirekte eide datterselskaper⁴ og 47 000 ansatte.⁵

Ved utgangen av 2015 eide SPU aksjer i Leonardo til en verdi av om lag 1,5 milliarder NOK, tilsvarende en eierandel på 2,09 prosent.

1.1 Hva rådet har tatt stilling til

Korrupsjonsanklagene som involverer Leonardo, gjelder bestikkelser betalt via agenter til offentlige tjenestemenn i India, Sør-Korea og Algerie. Leonardo har også vært involvert i korrupsjonsanklager i Panama.

Etikkrådet har vurdert om det er en uakseptabel risiko for at Leonardo medvirker til eller selv er ansvarlig for grov korrupsjon etter retningslinjer for observasjon og utelukkelse av selskaper fra Statens pensjonsfond utland, § 3 bokstav e).⁶

Rådet har tidligere lagt følgende definisjon til grunn for sine vurderinger av begrepet grov korrupsjon:⁷

- 1) *Grov korrupsjon foreligger dersom et selskap gjennom sine representanter*
 - a) *gir eller tilbyr en fordel – eller forsøker å gjøre det – for utilbørlig å påvirke:*
 - i) *en offentlig ansatt tjenestemann i utøvelsen av offentlige plikter eller i avgjørelser som kan tilføre selskapet en fordel, eller*
 - ii) *en person i privat sektor som tar avgjørelser eller har innflytelse på avgjørelser som kan tilføre selskapet en fordel,*
 - b) *krever eller mottar bestikkelser*

og

¹ Selskapet har Issuer ID 128107. Selskapet byttet navn fra Finmeccanica til Leonardo-Finmeccanica den 28. april 2016 og skal hete «Leonardo» fra og med 1. januar 2017. Den italienske staten er største eier med om lag 30 prosent.

² Selskapets nettside, <http://www.leonardocompany.com/en/chisiamo-aboutus/Leonardo-leonardo>.

³ Selskapets nettside, <http://www.leonardocompany.com/en/Leonardo-nel-mondo/international-presence-1>.

⁴ Selskapets halvårsrapport, 30. juni 2015, http://www.leonardocompany.com/documents/63265270/68415737/body_Half_Year_financial_report_at_30_June_2016_with_opinion.pdf.

⁵ Selskapets nettside, <http://www.Leonardo.com/en/one-company/profilo-profile-chisiamo-aboutus-2>.

⁶ I retningslinjene heter det i § 3: “Observasjon eller utelukkelse kan besluttes for selskaper der det er en uakseptabel risiko for at selskapet medvirker til eller selv er ansvarlig for: e) grov korrupsjon...” Retningslinjene for observasjon og utelukkelse av selskaper fra Statens pensjonsfond utland er tilgjengelige i Lovdata, <https://lovdata.no/dokument/INS/forskrift/2014-12-18-1793?q=retningslinjer+++pensjonsfond+++utland>.

⁷ Etikkrådets tilrådning av 21. desember 2015 om å sette Petrobras SA til observasjon, tilgjengelig på <http://etikkradet.no/files/2017/02/Tilrådning-Petrobras-21.-desember-2015.pdf>.

c) *korruptsjonshandlingene som er nevnt i bokstav a og b, utføres på en systematisk eller omfattende måte.*

2) *I sin vurdering legger rådet også vekt på hvorvidt selskapet har gjennomført effektive antikorrupsjonsprosedyrer som er organisert på en måte som gjør selskapet i stand til å forebygge, oppdage og reagere på korrupsjon i virksomheten.*

Når det gjelder vurderingen av risikoen for at Leonardo kan bli involvert i korrupsjon i fremtiden, har rådet lagt vekt på de korrupsjonsanklagene som til nå er fremmet mot selskapet og selskapets reaksjoner på disse, hvilke land og bransjer selskapet opererer i, og hva selskapet nå gjør for å forhindre korrupsjon. Rådet legger til grunn at det er selskapet som må godtgjøre at det arbeides tilstrekkelig effektivt med å forebygge korrupsjon.

1.2 Kilder

Tilrådommen er i stor grad basert på rettsavgjørelser, informasjon fra Leonardo og artikler i internasjonal presse. Informasjon om korrupsjonsanklagene stammer blant annet fra dokumenter relatert til domfellelser og pågående etterforskninger i Italia, India, Panama og Sør-Korea, samt informasjon om en pågående etterforskning i Algerie som er referert i pressen.

Vurderingen av selskapets etterlevelsessystemer er basert på informasjon som er gitt rådet i møter med selskapet i februar og april 2016, samt informasjon som er tilgjengelig på Leonardos hjemmesider. Det har vært avholdt møter med CEO, med *Group General Counsel*, med selskapets *Senior Compliance Officer*, med en representant fra *Ethics & Integrity*, med leder for *Internal Audit*, samt leder for *Investor Relations*. Rådet har også hatt møter med de to lederne for salg og markedsføring for de nye divisjonene *Helicopters Division* og *Airborne & Space Systems*. Etikkrådet har bedt Leonardo om å kommentere korrupsjonsanklagene, å redegjøre for sine interne antikorrupsjonssystemer, og å vise hvordan disse systemene gjennomføres i virksomheten slik at korrupsjon forebygges, oppdages og håndteres tilstrekkelig effektivt. Selskapet har mottatt utkast til tilråddning om utelukkelse og inngitt sine merknader til denne.

Etikkrådet har også innhentet bistand fra en konsulent hva gjelder vurderingen av antikorrupsjonsprogrammer i selskaper som kan være sammenlignbare med Leonardo, samt hvordan dette arbeidet bør organiseres og gjennomføres for å være i tråd med internasjonale standarder og beste praksis.

2 Etikkrådets undersøkelser

Etikkrådet har undersøkt korrupsjonsanklager mot Leonardo i fire land. Både Leonardos tidligere CEO og en tidligere CEO i det som frem til nylig var et heleid datterselskap, men som nå utgjør en integrert del av selskapsgruppen sentralt, AgustaWestland, er domfelt i Italia for korrupsjon i India i 2010. Korrupsjonsanklagene i Panama gjelder blant annet kontrakter

som ble akseptert av landets president i 2010, og involverer AgustaWestland, Selex Sistemi Integrati og Telespazo Argentina S.A.⁸

Korrupsjonsanklagene i Algerie og i Sør-Korea involverer også AgustaWestland, og gjelder hendelser i henholdsvis 2009-2011 og 2014.

2.1 Korrupsjonsanklager i India

Etter en 10 år lang anbudsprosess signerte det indiske forsvarsdepartementet en kontrakt med AgustaWestland (AW) i 2010 om kjøp av 12 helikoptere som skulle brukes av *VVIP Transportation Team* til transport av Indias president og landets ministre.⁹ Kontrakten ble kansellert av den indiske regjeringen 1. januar 2014.¹⁰ Forsvarsdepartementet uttalte at kontrakten ble kansellert «*on the grounds of breach of the provisions of the Pre-Contract Integrity Pact and breach of the terms of contract*». Forsvarsdepartementet mente at AW International er ansvarlige for det påberopte kontraktsbruddet.¹¹ India hadde på dette tidspunktet allerede mottatt tre helikoptre fra AW.¹²

Som et resultat av en etterfølgende korrupsjonsetterforskning i India som skal ha stadfestet en rekke brudd ved anbudsprosessen knyttet til kontraktstildelingen, ble Leonardo og AW svartelistet som leverandører til det indiske forsvarsdepartementet.¹³ Det kan synes som om Leonardo risikerer å bli utestengt fra alle fremtidige anbud om erverv av forsvarsmateriell i India.¹⁴

Denne kontrakten er også under etterforskning i Italia.

2.1.1 Riksrevisjonens rapport om irregularteter i anbudsprosessen

I august 2013, fire måneder før VVIP-kontrakten ble kansellert, sendte den indiske riksrevisjonen inn en rapport til det indiske parlamentet som omhandlet anbudsprosessen knyttet til kontrakten.¹⁵ Rapporten indikerer at en rekke alvorlige irregularteter hadde funnet sted etter at en ny *Chief of Air Staff* ble oppnevnt i det indiske forsvarsdepartementet i 2005. Av riksrevisjonens rapport fremgår at en russisk, en fransk og en italiensk (AW) tilbyder ble plukket ut i konkurransen i 2002 som aktuelle tilbydere. I 2005, samme år som den nye *Chief of Staff* ble ansatt og fikk stor innflytelse over anbudsprosessen, ble imidlertid det opprinnelig

⁸ Alle disse selskapene var frem til nylig heleide datterselskaper av Leonardo, men utgjør nå en integrert del av selskapsgruppen sentralt.

⁹ Avgjørelse i begjæring av Gautam Khaitan til ankedomstolen, *High Court of New Delhi, Bail Application: 2354/2014*, desember 2014, avsnitt 2.

¹⁰ *Scrapping of VVIP Helicopter Deal*, Answer by Minister of Defence AK Antony to Unstarred Question 2210 by Arvind Kumar Singh in Rajya Sabha (Council of States), 12. februar 2014.

¹¹ *Blacklisting of AgustaWestland Company*, Answer by Minister of Defence AK Antony to Unstarred Question 1583 by Shri Thaawar Chand Gehlot in Rajya Sabha (Council of States), 5. februar 2014.

¹² *VVIP Chopper Deal*, Answer by Minister of Defence Shri Manohar Parrikar to Unstarred Question 2559 by Shri Naresh Gujral, 16. desember 2014.

¹³ ZeeNews, 27. august 2014, http://zeenews.india.com/news/nation/chopper-scam-india-bans-finmeccannica-from-bidding-future-contracts_1460608.html, og *Dealing with the Leonardo Group of Companies and Other Companies Figuring in the FIR Registered by CBI in All Procurement/Acquisition Cases, Ministry of Defence (India): D(Vigilance)*, 22. august 2014, <http://www.arminindia.com/MoD-AW.pdf>.

¹⁴ *The Indian Express*, 30. mai 2016, <http://indianexpress.com/article/india/india-news-india/manohar-parrikar-agustawestland-chopper-deal-fallout-Leonardo-out-cloud-over-defence-pacts-2825108/>.

¹⁵ *Report of the Auditor General of India on Acquisition of Helicopters for VVIPs*, Union Government: Defence Services (Air Force), No. 10 of 2013, 13. august 2013.

sertifiseringskravet om at helikoptrene skulle kunne fly i opp til 6000 meters høyde, redusert til 4500 meters høyde. Dette ligger såvidt under hva helikoptrene til AW er sertifisert for. Dette og enkelte andre kravstilpasninger som ble gjort av den nye *Chief of Staff* i 2005, medførte at departementet sto igjen med kun én aktuell tilbyder, nemlig AW. Samme år bestemte departementet seg for å øke det totale antall helikoptre til 12, hvilket riksrevisjonen i sin rapport peker på som «ulogisk» sett opp mot det reelle behovet.

2.1.2 Etterforskning av korrupsjonsanklager i Italia knyttet til helikopteravtalen

I mars 2016 ble tidligere CEO for Leonardo og tidligere CEO for AW domfelt for korrupsjon i denne saken av anke-domstolen, Tribunal Busta Arsizio.¹⁶ Domstolen konkluderte med at det var «*reasonable belief that corruption took place*» og at det var «*validly proven*» at det var gjort ulovlige betalinger på mellom 10 og 15 millioner USD til indiske offentlige tjenestemenn.¹⁷ Tidligere CEO for Leonardo ble dømt til fire og et halvt år i fengsel, og tidligere CEO for AW til fire års fengsel.¹⁸ Dommen er, så vidt Etikkrådet er kjent med, ikke rettskraftig.

AW Ltd, som er notert i Storbritannia, og AW SpA, notert i Italia, inngikk begge avtaler i 2014 med den italienske påtalemyndigheten om å betale en bot på henholdsvis 9,2 millioner og 371 000 USD til italienske justismyndigheter. Dette er administrative bøter og inneholder ingen erkjennelse av korrupsjon.¹⁹ Selskapene erkjente imidlertid i avtalen å ha brukt tre navngitte mellommenn som skal ha betalt penger til den nye *Chief of Staff* og hans familie:

«*In particular, the companies admitted that [Leonardo's former CEO] and [the former CEO of AW] had made use of three middlemen [...] and an Indian lawyer [...]. The middlemen were used to pay funds both to the family of [the new chief of staff], the Chief of the Air Force Staff, and directly to [the new chief of staff] himself.*»

Selskapene erkjente videre at man hadde benyttet seg av tjenestene til en indisk advokat. Ifølge avtalene ble om lag 9,3 millioner USD betalt til to av agentene, som viderebetalte pengene til den nye *Chief of Staff* og hans familie for at han skulle involvere seg i anbudsprosessen og sørge for at AW ble favorisert. Den nye *Chief of Staff* skal da ha sørget for at sertifiseringskravene hva gjelder høydemetre, ble redusert fra 6000 til 4500 meter. For å dekke over disse betalingene ble det inngått fiktive ingeniøravtaler med selskaper som var kontrollert av de tre agentene og advokaten.²⁰

¹⁶ *Court Reverses Former Leonardo CEO Orsi's Acquittal*, DefenseNews, 7. april 2016, <http://www.defensenews.com/story/defense/international/europe/2016/04/07/court-reverses-former-Leonardo-ceo-orsis-acquittal/82767690/>.

¹⁷ *Corruption Took Place in AgustaWestland VVIP Chopper Deal, Former IAF Chief SP Tyagi was Involved: Italian Court*, Economic Times (India), 26. april 2016, <http://economictimes.indiatimes.com/news/defence/corruption-took-place-in-agustawestland-vvip-chopper-deal-former-iaf-chief-sp-tyagi-was-involved-italian-court/articleshow/51985855.cms>.

¹⁸ *Ex Leonardo head Orsi gets 4 yrs, 6 mn*, Ansa, 7. april 2016, http://www.ansa.it/english/news/business/2016/04/07/ex-Leonardo-head-orsi-gets-4-yr6-mn_ecf0d9ab-f24e-4fdd-90e7-f798a00dbf8b.html.

¹⁹ *Judgment of Nicolette Guerrero*, Tribunale Busto Arsizio, 28. august 2014.

²⁰ Fire måneder før disse avtalene ble inngått, inngikk én av selskapets agenter en utenrettslig avtale med påtalemyndigheten i Italia i forbindelse med korrupsjonsanklagene i saken. Han erkjente ikke straffeskyld for korrupsjon, men han erkjente straffeskyld for andre økonomiske misligheter for sin rolle som tilrettelegger for avtalen i India. Dette følger blant annet av *Middleman on UK-India Deal Agrees Plea-Bargain Over "Bribes"*, ExaroNews, 16 April 2014, og *AgustaWestland Chopper Deal: Middleman Haschke Enters Plea Bargain*,

2.1.3 Etterforskning av korrupsjonsanklager i India knyttet til helikopteravtalen

Som følge av arrestasjoner i forbindelse med korrupsjonsetterforskning av helikopteravtalen i Italia, ble det også iverksatt korrupsjonsetterforskning i India. Avtalen har vært etterforsket siden februar 2013 ved *Central Bureau of Investigation* (CBI), og omfatter totalt elleve enkeltpersoner og fire selskaper.²¹ ²² ²³

2.1.4 Leonardos syn

Leonardo har overfor Etikkrådet gitt uttrykk for at det sannsynligvis ikke er hold i anklagene om at selskapet har betalt bestikkelser i India, og at selskapet dessuten ikke er kjent med den videre saksgangen der. Selskapet har også fremholdt at det ikke er informert om svartelistingen av Leonardo i India. Videre har selskapet i sin dialog med rådet understreket at alle strafferettslige prosesser i denne saken refererer seg til fakta som angår den tidligere ledelsen i selskapet.²⁴ Til bøtene som ble ilagt i Italia av selskapets datterselskaper, har Leonardo svart at påtalemyndigheten i 2014 avviste saken mot selskapet fordi det ikke var faktisk eller rettslig grunnlag for å reise sak mot det. Videre viser selskapet til at påtalemyndigheten også vektla at selskapet siden 2003 har forbedret sitt etterlevelsessystem. Årsaken til at selskapene vedtok bøtene «...is based solely on reasons of market opportunity...»... «It is much more one of the measures adopted to define the border between past and present in order to be again operative on the Market in renewed terms and with a renewed effort to prevent, detect and respond to corruption in the future».²⁵

2.2 Korrupsjonsanklager i Sør-Korea

I januar 2013 inngikk Leonardo en kontrakt med den sørkoreanske marinen om salg av 8 AW159 Wildcat-helikoptre til en verdi av om lag 375 millioner USD.²⁶

I slutten av 2014 ble det iverksatt omfattende etterforskning i Sør-Korea av det som ble omtalt som «gjennomgående korrupsjon» i anbudsprosessene for kjøp av forsvarsmateriell i landet. I 2015 tok *Korean Office of the Supreme Prosecutor* ut tiltalebeslutning mot 63 offentlig ansatte, hovedsakelig fra marinen og militæret.²⁷ Samtidig ble det bekreftet at det var avdekket alvorlige irregulariteter i seleksjonsprosessen for maritime helikopterkontrakter tildelt Leonardo. Det ble vist til at testdata som lå til grunn for beslutningen om å velge AW159, hadde blitt fabrikkert av sørkoreanske offentlige tjenestemenn.²⁸

Indian Express, 4. april 2014, <http://indianexpress.com/article/india/india-others/middleman-haschke-enters-plea-bargain/>.

²¹ *Inquiry into VVIP Helicopter Deal*, Answer by Minister of Defence AK Antony to Starred Question 135 by Shri Alok Tiwari, 6. mars 2013.

²² *Cancellation of VVIP Helicopter Deal*, Answer by Minister of Defence AK Antony to Unstarred Question 4531 by Shri C.M. Ramesh, 8. mai 2013.

²³ ECIR No. DLZO/15/2014AD/(VM), *In the Matter of CBI vs. Shri Gautam Khaitan and Others*, Patiala House Courts: New Delhi, avsnitt 4.2.3 (c), 3. juli 2014.

²⁴ Møter mellom Etikkrådet og Leonardo, samt brev til Etikkrådet, 4. august 2016.

²⁵ Brev til Etikkrådet, 4. august 2016.

²⁶ Rettsavgjørelse fra Seoul Central District Court, 23rd Criminal Division, 2015GOHAP621.

²⁷ *Joint Investigation Team for Arms Procurement Corruption: Intermediate Report*, Supreme Prosecutors Office, Republic of Korea, 16. juli 2015, http://www.spo.go.kr/eng/public/activities/newsbrief.jsp?mode=view&article_no=600483&pager.offset=0&board_no=675&stype=.

²⁸ Pressemelding, Supreme Prosecutors Office, 16. juli 2015.

Evalueringsresultatene fastslo blant annet at AW159 var egnet for de militære behovene til tross for at AW159 på dette tidspunktet fortsatt ikke var ferdig produsert. Som følge av disse funnene ble åtte personer som var involvert i utvelgelsen av AW159, pågrepet og tiltalt i saken, herunder *Minister for Veterans' Affairs*, og *Navy Chief of Staff*. I myndighetenes pressemelding om disse sakene vises til to spesifikke straffbare forhold i forbindelse med AW159-kontrakten, som er mottak av penger fra AW i perioden november 2011 til oktober 2014 «for lobbying high ranking military officers for selection of Wildcat», samt forfalskning av vurderingsdokumenter.

Selskapet har overfor Etikkrådet uttalt at verken Leonardo eller AW har mottatt noen formell kunngjøring om noen etterforskning foretatt av sørkoreanske justismyndigheter eller om andre formelle tiltak som er rettet mot mistenkte personer i saken.²⁹ Enn videre har selskapet understreket at denne saken uansett vedkommer den tidligere ledelsen.³⁰

2.2.1 Straffesaken mot tidligere Minister for Veterans' Affairs

Den tidligere *Minister for Veterans' Affairs* ble arrestert og pågrepet i juli 2015, anklaget for å ha hjulpet AW med å bli tildelt AW159-kontrakten. Han ble domfelt i januar 2016 ved *Seoul Central District Court* til fire års fengsel for å ha mottatt bestikkelser for «illegal mediation».³¹

Ifølge utskrift av dommen mottok vedkommende penger i fire år fra Leonardo/AW for sin «close connections to, human networks with, or influence over high-ranking officials» for å sikre at selskapet ble tildelt AW159-kontrakten.³² Leonardo skal ha visst om hans rolle. For eksempel vises i dommen til en epost hvor den tidligere ministeren ble gitt et oppdrag av en ansatt i Leonardo på seniornivå med begrunnelse om at «we need you to actively engage in exerting influence over high-ranking decision makers in Korea». Nøyaktig hvordan den tidligere ministeren nyttegjorde seg sine kontakter til fordel for Leonardo, fremgår ikke av dommen. Den siste avtalen som ble inngått mellom den tidligere ministeren og Leonardo, er ifølge dommen datert 16. oktober 2014. Det ble i dommen lagt til grunn at vedkommende hadde mottatt totalt 1,1 millioner USD av Leonardo for sine tjenester, og at han ble lovet ytterligere om lag 500 000 USD for å sikre selskapet kontrakter i den andre fasen av *Maritime Operational Helicopter Program*.

I sin dialog med Etikkrådet har Leonardo bekreftet at den tidligere ministeren var deres mellommann i Sør-Korea frem til han ble arrestert i 2015. Det ble senest gjort en integrity due diligence vurdering av vedkommende og hans selskap Chang Kong i august 2014, men man avdekket da ingen såkalte røde flagg og risiko i forbindelse med kontrakten.

2.2.2 Straffesaken mot tidligere Navy Chief of Staff

Tidligere *Navy Chief of Staff* er den høyest rangerte forsvarsansatte som var involvert i tildelingen av AW159-kontrakten. Vedkommende er tiltalt for å ha instruert lavere rangerte tjenestemenn i forsvaret til å forfalske test- og evalueringsrapporter som førte til valget av AW159.³³ Det fremgår av artikler i koreansk presse at påtalemyndigheten legger til grunn at

²⁹ Brev til Etikkrådet, 4. august 2016. .

³⁰ Møter mellom Etikkrådet og Leonardo, 5. februar 2016.

³¹ Yonhap News Agency, 11. januar 2016, *Grandson of Revered Patriot Gets Four Year Jail Term for Bribery*, <http://english.yonhapnews.co.kr/news/2016/01/11/0200000000AEN20160111006400315.html>. Etikkrådet legger til grunn at dommen ikke er rettskraftig.

³² Judgment, Seoul Central District Court, 23rd Criminal Division, 2015GOHAP621.

³³ Ibid.

den tidligere Navy Chief of Staff har tette bånd til en koreansk-amerikansk agent med nære forbindelser til AW.³⁴ ³⁵

2.3 Korrupsjonsanklager i Panama

I 2010 kjøpte Panama et radarsystem, helikoptre og et kartsystem av Leonardo. Radarsystemet ble kjøpt fra Selex Sistemi Integrati SpA (Selex), helikoptrene av AgustaWestland (AW), og kartsystemene av Telespazo Argentina S.A.³⁶ Totalverdien for disse tre kontraktene var omlag 250 millioner USD, hvorav radarsystemet kostet om lag 90 millioner USD.³⁷ Avtalene ble signert ved en *Memorandum of Understanding* mellom presidenten i Panama og presidenten i Italia.

Siden 2010 har det vært anført i pressen at det ble betalt store beløp i forbindelse med avtaleinngåelsen til panamanske politikere, spesielt til den tidligere presidenten. Betalingene skal ha blitt foretatt via en mellommann. Denne mellommannen ble arrestert i Italia i 2014 siktet for flere straffbare forhold, herunder for sin involvering i radar- og helikopterkontraktene som Leonardo ble tildelt i Panama. Ifølge påtalemyndigheten i Italia etablerte han det panamanske selskapet Agafia SA to uker før kontraktsinngåelsen i Panama. Agafia SA var eid av mellommannens partner. Agafia SA signerte en konsulentavtale med Leonardo, hvorefter mellommannen skulle motta 10 prosent av totalsummen av de tre kontraktene. Den italienske påtalemyndigheten anfører videre at deler av beløpet skulle betales til panamanske offentlige tjenestemenn, hovedsakelig til den tidligere presidenten.

Italienske justismyndigheter har også arrestert Leonardos daværende *Director of Sales*. Vedkommende er anklaget for å ha signert konsulentavtalen med Agafia SA, og for å ha gjort avtaler om bestikkelser med mellommannen. Flere detaljer omkring denne avtalen ble kjent for påtalemyndigheten gjennom telefonavlytting av disse to.³⁸

I september 2015 kom Panamas Høyesterett frem til en avgjørelse som synes å slå fast at det foreligger *prima facie* bevis³⁹ for at tildelingen av kontrakten til Selex var beheftet med korrupsjon. Avgjørelsen ble fattet på bakgrunn av statens begjæring om å sette kontrakten med Selex til side. Staten anførte at kontrakten innebar maktmisbruk, og at den ble inngått for

³⁴ Korea Times, 20. desember 2015, *Ex-JSC Head Indicted for Bribery*, http://www.koreatimes.co.kr/www/news/nation/2015/12/116_193586.html.

³⁵ Ibid, og Korea Times, 16. november 2015, *FBI's Help Sought in Defense Corruption Probe*, http://www.koreatimes.co.kr/www/news/nation/2015/11/116_191087.html.

³⁶ Avgjørelse av Panamas Høyesterett, 18. mars 2014, Record 578-13, *In the Matter of Corporacion la Presnsa, S.A vs. Ministry of Public Security (Freedom of Information Request)*.

³⁷ Newsroom Panama, 13. august 2014, *Anti-Corruption Investigation into Martinelli Era \$250m Contract*, <http://www.newsroompanama.com/news/anti-corruption-investigation-into-martinelli-era-250-million-contract>, og *Judgment of Luis Ramon Fabregas, Third Chamber of the Supreme Court*, 25. august 2015.

³⁸ Newsroom Panama, 15. september 2014, *Italian trial could hit Panama politicians*, <http://www.newsroompanama.com/news/panama/italian-law-firm-to-represent-panama-in-bribery-trials>. Informasjon som har blitt kjent gjennom straffesaken, indikerer at salgsdirektøren etablerte Agafia Bulgaria slik at pengene fra Leonardo ikke måtte gå via det panamanske banksystemet. I Panama har det vært gjort forsøk på å straffeforfølge den tidligere presidenten for hans rolle i denne saken. Han har imidlertid nylig vært immun for straffeforfølgning. I 2015 beordret imidlertid Panamas Høyesterett landets valgkommisjon om å frata ham denne statusen. Kort tid senere flyktet han fra landet.

³⁹ *Prima facie* bevis er bevis som er tilstrekkelig til å etablere et faktum med mindre det blir tilbakevist. Det innebærer at retten ikke har vurdert de foreliggende bevisene opp mot det strenge lovkravet som gjelder i straffesaker, men slik de ble presentert av staten. Bevisene var ifølge Høyesterett tilstrekkelig for at avtalen skulle settes til side.

å tjene «*private rather than public interests*» ved at det ble betalt penger til offentlig ansatte gjennom selskapet Agafia.⁴⁰ Høyesterett kom etter dette frem til at alle de tre kontraktene med Leonardo skulle settes til side.⁴¹

Den 23. februar 2016 kom Panama og selskapet frem til en avtale for å unngå en lang og kostbar rettslig tvist.⁴² Ifølge avtalen skal kontrakten med Selex Sistemi kanselleres, og kontraktssummen for denne avtalen tilbakebetales fra Leonardo til Panama. Staten trakk tilbake sin rettslige begjæring om annullering av kontraktene, og for å normalisere forholdet mellom partene skulle Leonardo gi et ambulansehelikopter i gave til Panama.⁴³ Avtalen nevner ikke korrupsjon eksplisitt, men det fremgår av faktagrunnlaget at Leonardo hadde overfakturert staten Panama, og at dette beløpet ble betalt til Agafia og til dets «begunstigede». Leonardo har i avtalen ikke erkjent å ha betalt penger til Agafia, men selskapet har imidlertid akseptert å gi landet et helikopter som en slags erstatning for den omtalte kommisjonen på 10 prosent.⁴⁴

Selskapet har overfor Etikkrådet gitt uttrykk for at det er «*fully satisfied with the settlement*» som gir «*a number of strategic and commercial advantages for Leonardo*».⁴⁵ Selskapet understreker også at alle strafferettslige prosesser refererer seg til fakta relatert til den tidligere ledelsen.⁴⁶

2.4 Korrupsjonsanklager i Algerie

AW er satt under etterforskning for anklager om korrupsjon i Algerie. Algerie inngikk i 2009 en stor kontrakt med selskapet om levering av 100 helikoptre til politi- og sikkerhetsstyrker.⁴⁷

Det er lite offentlig tilgjengelig informasjon om anklagene. Det er imidlertid kjent at algeriske justismyndigheter ransaket 41 separate steder i april 2015 grunnet korrupsjonsanklager relatert til helikopteravtalen med AW. Ett av stedene var kontoret til AW i Varese.⁴⁸ Det er videre kjent at etterforskningen gjelder anklager om bestikkelser AW skal ha betalt for å sikre kontrakten med det algeriske militære. AW er blant annet anklaget for å ha etablert et såkalt

⁴⁰ Judgment of Luis Ramon Fabregas, Third Chamber of the Supreme Court, 25. august 2015.

⁴¹ I sin begrunnelse viser Høyesterett blant annet til telefonavlyttingen mellom Leonardos salgdirektør og Lavitola som var tema i straffesaken mot Lavitola i Italia.

⁴² Cabinet Council Resolution N.10 of 23rd February 2016 in Official Digital Gazette (Panama), Tuesday 1st March 2016.

⁴³ Avtale mellom den panamanske staten, Leonardo S.p.A, AgustaWestland S.p.A, Telespazio Argentina S.A and Selex S.p.A, Annex to ⁴³ Cabinet Council Resolution N.10 of 23rd February 2016 in Official Digital Gazette (Panama), Tuesday 1st March 2016.

⁴⁴ Av avtalen fremkommer: «3. Commissions to Agafia: On the subject of commissions by the "Contracts of Commercial Promotion" they were at the time agreed with the society Agafia Corp., the company assures that this Commission was not paid. Panama sustains that the same represent an overcharge at the agreed price. Therefore, as evidence of interest to end all controversy and to restore trade relations between the two sides, Leonardo SpA transfer, by gratuitous title, an ambulance helicopter to the Republic of Panama to be used for rescue and humanitarian aid, with a value of Euro 8.1 million, jf. pressemelding, Government of the Republic of Panama and Leonardo S.p.A, 23. februar 2016.

⁴⁵ Brev til Etikkrådet, 4. august 2016.

⁴⁶ Møter mellom Etikkrådet og Leonardo, 5. februar 2016, og selskapets brev til Etikkrådet, 4. august 2016.

⁴⁷ AirForces Monthly, 8. september 2009, *AirForces Monthly Exclusive: Algeria Buys AgustaWestland Helicopters*, http://www.airforcesmonthly.com/view_article.asp?ID=796.

⁴⁸ DefenseNews, 23. april 2015, *Leonardo-Algeria Helicopter Deal Probed*.

«slush fund» og for å ha utstedt fiktive fakturaer.⁴⁹ Korrupsjonen skal ha funnet sted mellom 2009 og 2011.⁵⁰

I brev til Etikkrådet har selskapet skrevet at denne straffesaken fortsatt pågår i Italia, og at den involverer to tidligere CEO-er av AgustaWestland. De konkrete anklagene omfatter ifølge selskapet skatteunndragelse og korrupsjon. Selskapet understreker imidlertid at saken refererer seg til fakta og handlinger relatert til den tidligere ledelsen. Enn videre skriver selskapet at det er et offer i saken, og at det samarbeider med myndighetene om å oppklare fakta.⁵¹

3 Internasjonale standarder for etterlevelse og korrupsjonsforebygging

På bakgrunn av internasjonale standarder for etterlevelse og antikorrupsjon i multinasjonale selskaper som er sammenlignbare med Leonardo, kan det utledes noen hovedprinsipper for hvilke grep et foretak bør ta, for å etablere og gjennomføre et effektivt antikorrupsjonsprogram. Det finnes en rekke praktiske veiledninger for dette.⁵² Etikkrådet har også fått råd av en konsulent om hva som er bestep praksis for antikorrupsjonsprogrammer for selskaper som kan sammenlignes med Leonardo.

Samtlige relevante internasjonale organer legger til grunn at toppledelsen må være genuint involvert i arbeidet for at selskapet effektivt skal være i stand til å forebygge korrupsjon. Det er viktig at ledelsen tydelig kommuniserer en nulltoleranse for korrupsjon, og at selskapet kommuniserer betydningen av det korrupsjonsforebyggende arbeidet til ansatte, forretningspartnere og representanter.⁵³

For å kunne definere systemer som er tilpasset den konkrete virksomheten, må det gjøres en målrettet kartlegging og vurdering av korrupsjonsrisikoen i hele virksomheten. I henhold til bestep praksis gjøres risikovurderinger av det organet i selskapet som har ansvar for å etablere, gjennomføre og forbedre antikorrupsjonsprogrammet. Slike vurderinger gjøres fortløpende i forbindelse med vurderingen av tredjeparter, opplæring og interne granskninger. En helhetlig kartlegging av korrupsjonsrisiko gjøres ofte på årlig basis. Viktige risikofaktorer som må vurderes, er selskapets størrelse, forretningsmodell, lokale og regionale forhold, og sektoren

⁴⁹ Reuters, 23. april 2015, *New Corruption Probe Targets AgustaWestland ex Managers Over Algeria – Prosecutors*, <http://af.reuters.com/article/commoditiesNews/idAFI6N0WY02C20150423>.

⁵⁰ Leonardo Faces New Investigation in Italy, Janes, 23. april 2015.

⁵¹ Brev fra selskapet til Etikkrådet, 4. august 2016.

⁵² En veiledning for hvordan et antikorrupsjonsprogram kan se ut, finnes blant annet i FN's antikorrupsjonsportal TRACK (*Tools and Resources for Anti-Corruption Knowledge*), *Global Compact: A guide for anti-corruption risk-assessment* (2013) og OECD's *Good Practice Guidance on Internal Controls, Ethics and Compliance* (2010). Transparency International (TI) har i *Business Principles for Countering Bribery* listet opp en rekke generelle anbefalinger for etableringen av korrupsjonsforebyggende systemer.

⁵³ UNODC, *Anti-Corruption Ethics and Compliance Programme for Business: A Practical Guide*, kapittel III; A; OECD's *Good Practice Guidance on Internal Controls, Ethics and Compliance* (2010), bokstav A), punkt 1, og TI's *Business Principles for Countering Bribery*, punkt 6.1, http://www.transparency.org/whatwedo/publication/business_principles_for_countering_bribery, samt i World Bank Group Integrity Compliance Guidelines punkt 2.1, tilgjengelig på <http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/publicdoc/2015/12/489491449169632718/Integrity-Compliance-Guidelines-2-1-11.pdf>.

som selskapet opererer i.⁵⁴ Det er et minstekrav at selskapet gjennomfører solide forebyggende tiltak på de områdene der selskapet er mest eksponert for risiko.

For å oppnå en effektiv gjennomføring av systemene, forutsettes at det er utviklet gode opplæringsopplegg for ansatte og forretningspartnere som selskapet har kontroll eller bestemmende innflytelse over. Særlig toppledere, mellomledere og ansatte i risikoutsatte posisjoner må få særskilt tilpasset undervisning. Det er viktig at opplæringen er gjort forståelig for alle ansatte, og at den er basert på konkrete eksempler fra virkeligheten, herunder egenerfaringer. Det er også bestep praksis at selskapet gjør egenvurderinger av om opplæringsprogrammene er målrettede og effektive.⁵⁵

Det er videre viktig at selskapet gjennomfører kontroll av tredjeparter, såkalt due-diligence, at tredjeparter i risikofylte områder følges opp jevnlig, og at det føres kontroll med at betalingene til disse står i et proporsjonalitetsforhold til det arbeidet som er utført.⁵⁶

Ledelsen må oppfordre ansatte til å opptre i samsvar med antikorrupsjonsprogrammet og til å varsle ved mistanke om brudd på interne regler. Det bør etableres systemer hvor ansatte og andre kan varsle anonymt og uten risiko for represalier.⁵⁷ Selskapet bør ha en entydig framgangsmåte for granskning av varslinger om brudd på retningslinjer, og det må synliggjøres hvilke reaksjoner som ilegges enkeltpersoner som bryter dem.⁵⁸

Antikorrupsjonsprogrammet må overvåkes og forbedres basert på både intern erfaring og eksterne forhold som nye lover og standarder for beste praksis.⁵⁹

Ifølge internasjonale standarder for bestep praksis er det helt sentralt at arbeidet med korrupsjonsforebygging er delegert til en egen funksjon eller en person som har nødvendige

⁵⁴ Dette følger blant annet av UNODC, *Anti-Corruption Ethics and Compliance Programme for Business: A Practical Guide*, kapittel 2, https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2013/13-84498_Ebook.pdf, OECD's *Good Practice Guidance on Internal Controls, Ethics and Compliance* (2010), Annex II, A), tilgjengelig på <http://www.oecd.org/investment/anti-bribery/anti-briberyconvention/44884389.pdf>. Dette er også lagt til grunn i *A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act*, (2012), kapittel 5 side 58-59 av det amerikanske Department of Justice og Securities and Exchange Commission, tilgjengelig på <http://www.justice.gov/criminal-fraud/fcpa-guidance>, og UK Ministry of Justice *Bribery Act 2010 Guidance*, Principle 3, <http://www.justice.gov.uk/downloads/legislation/bribery-act-2010-guidance.pdf>.

⁵⁵ UNODC, *Anti-Corruption Ethics and Compliance Programme for Business: A Practical Guide*, kapittel 3 bokstav H, OECD's *Good Practice Guidance on Internal Controls, Ethics and Compliance*, bokstav A), punkt 5, TIs *Business Principles for Countering Bribery*, punkt 6.4 og 6.6, og World Bank Group *Integrity Compliance Guidelines* punkt 7.

⁵⁶ OECD's *Good Practice Guidance on Internal Controls, Ethics and Compliance*, bokstav A), punkt 6, i), TIs *Business Principles for Countering Bribery*, punkt 6.2., og World Bank Group *Integrity Compliance Guidelines* punkt 5.

⁵⁷ UNODC, *Anti-Corruption Ethics and Compliance Programme for Business: A Practical Guide*, kapittel 3 bokstav I og J, OECD's *Good Practice Guidance on Internal Controls, Ethics and Compliance*, bokstav A), punkt 9 og 11, ii), TIs *Business Principles for Countering Bribery*, punkt 6.3.1 og 6.5.1, World Bank Group *Integrity Compliance Guidelines* punkt 8 og 10.

⁵⁸ UNODC, *Anti-Corruption Ethics and Compliance Programme for Business: A Practical Guide*, kapittel 3 bokstav J og K, World Bank Group *Integrity Compliance Guidelines* punkt 10.

⁵⁹ UNODC, *Anti-Corruption Ethics and Compliance Programme for Business: A Practical Guide*, kapittel 3 bokstav L, OECD's *Good Practice Guidance on Internal Controls, Ethics and Compliance*, bokstav A), punkt 12, TIs *Business Principles for Countering Bribery*, punkt 6.8 og 6.10, World Bank Group *Integrity Compliance Guidelines* punkt 3.

ressurser og autonomi. Det er viktig at etterlevelsesavdelingen har direkte tilgang til konsernledelsen og til styret.⁶⁰

3.1 Krav i italiensk lovgivning

Ifølge den italienske loven om foretaksstraff, *Legislative Decree no. 231* av 8. juni 2001, kan selskaper holdes administrativt ansvarlige for blant annet korrupsjonshandlinger begått av dets ansatte og representanter. Betaling av bestikkelser til offentlige så vel som til private parter er omfattet av loven. Ifølge loven kan selskapet unngå ansvar hvis det dokumenterer at det på handlingstidspunktet hadde etterlevelsessystemer som er ment å forebygge korrupsjon. Det må videre ha oppnevnt en uavhengig rådgivende komité (*organismo di vigilanza*) som er ansvarlig for å overvåke gjennomføringen og effektiviteten av etterlevelsessystemene samt å oppdatere disse jevnlig. Dette organet bør være sammensatt av interne og eksterne medlemmer. Videre må selskapet dokumentere at det har gjennomført en vurdering av risiko for brudd på loven, at det har laget og gjennomført korrupsjonsforebyggende prosedyrer, at det har etablert et sanksjonssystem som inntreffer ved brudd på loven og interne regler, og at det har etablert adekvate opplæringsprogrammer for ansatte og ledere. Selskapet skal også sørge for at dets *Code of Conduct* oppdateres, og at det er en adekvat informasjonsutveksling mellom relevante organer.⁶¹

4 Informasjon fra selskapet

Selskapet har overfor Etikkrådet gjort det klart at det ikke anser å ha vært direkte involvert i korrupsjon i noen land, og at alle fakta i tilknytning til disse sakene vedkommer den tidligere ledelsen. Leonardo viser imidlertid til at det har tatt en rekke skritt for å sentralisere viktige funksjoner i gruppen og for å forebygge korrupsjon. I 2013 nedsatte styret en komité, den såkalte *Flick Committee*, som fikk i oppgave å identifisere internasjonale standarder og bestep praksis for etterlevelse for et selskap som Leonardo, samt å gi råd om hvordan disse kan oppnås. Rapporten ble levert styret den 31. mars 2014.⁶² I rapporten gis en god oversikt over gjeldende standarder og bestep praksis på området. Kommiteen viser imidlertid til at mandatet var begrenset til å se fremover, hvilket betyr at komiteen ble avskåret fra å vurdere effektiviteten av det eksisterende etterlevelsessystemet og grunnlaget for korrupsjonsanklager som involverer selskapet eller dets ansatte.⁶³

⁶⁰ Dette følger blant annet av *A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act*, side 58, OECD's *Good Practice Guidance on Internal Controls, Ethics and Compliance*, bokstav A), punkt 4, og World Bank Group *Integrity Compliance Guidelines* punkt 2.3.

⁶¹ Kravene til italienske selskapers etterlevelsessystemer, artikkel 6 i *Legislative Decree no. 231/8*, er blant annet beskrevet i Norton Rose Fulbright, <http://www.nortonrosefulbright.com/knowledge/publications/73424/italy-adopts-new-anti-corruption-law>.

⁶² Rapporten er tilgjengelig på http://www.leonardocompany.com/documents/63265270/63871745/FLICK_COMMITTEE_REPORT.pdf.

⁶³ Se Flick-rapporten side 7: «The Committee has not (nor was it in its duties), carried out an audit verifying the effective level of implementation of the regulatory system within the Group», og kapittel 3.3, side 19: «The Committee notes that it is not its task to perform an investigation on the grounds of the charges, nor, on the basis of the modest knowledge of these events, to draw inspiration to infer past areas of weakness». Rapporten ble også diskutert i møtet mellom Etikkrådet og Leonardo, 5. februar 2016.

4.1 Organiseringen av antikorrupsjonsarbeidet

I tråd med kravene i *Decree no. 231* opprettet Leonardo et uavhengig organ allerede i 2003, kalt *Surveillance Body*, som har i mandat å overvåke effektiviteten av etterlevelsessystemene, gjøre undersøkelser der det kan være risiko for regelbrudd, rapportere om overtredelser og komme med anbefalinger til forbedringer av systemene.⁶⁴

Selskapet har en *Senior Compliance Officer* (SCO) som selskapet sier er ansvarlig for «*the whole compliance matters of Leonardo*». Stillingen ble opprettet som en direkte følge av «*the express request of the US Committee of Foreign Investment (CFIUS), after the aquisition of a company in the US.*» Selskapet uttaler videre at rollen til *Senior Compliance Officer* også er et krav etter nasjonal lovgivning om import/eksport av militært materiell.⁶⁵

Selskapet har overfor rådet også uttalt at det er mange forskjellige avdelinger i selskapet som har ansvaret for ulike deler av etterlevelsesarbeidet. Av den grunn er det vedtatt regler som gjelder ansvarsfordeling og god informasjonsflyt.⁶⁶

I desember 2014 ble selskapets *Legal Company Affairs and Compliance Department* delt inn i to avdelinger; *Compliance*, og *Penal, Ethics & Integrity*. Siden 2015 leder SCO *Compliance*-avdelingen. Denne avdelingen er inndelt i to grupper, *Business Compliance* og *Trade Compliance*. På bakgrunn av den informasjonen som rådet har mottatt, fremstår det som om SCOs hovedoppgave er å ha kontroll over selskapets 470 tredjeparter, hvorav om lag 200 er agenter, samt dets om lag 15 000 eksportlisenser, og å gi opplæring. SCO rapporterer til konsernjuristen.⁶⁷

4.2 Leonardos antikorrupsjonsprogram

Selskapet har i møter med Etikkrådet uttalt at det har etablert et solid antikorrupsjonsprogram som skal gjennomføres i hele virksomheten i de kommende årene.⁶⁸ En rekke av de eksisterende styringsdokumentene ble etablert for flere år siden og ble forbedret i 2007, 2009, 2010, 2012, 2013 og 2015.⁶⁹ De eksisterende antikorrupsjonsprosedyrene har blitt videreutviklet i 2014 basert på anbefalingene i rapporten fra *Flick Committee*. Kommiteen kom med i alt syv substansielle anbefalinger og flere mindre forslag til forbedringer.⁷⁰

Ifølge selskapets *Code of Ethics* er alle ansatte forpliktet til å overholde de til enhver tid gjeldende regler på alle områder.⁷¹ I april 2015 vedtok styret en *Anti-Corruption Code* for å

⁶⁴ Selskapets *Model 231*, sist revidert og godkjent av styret 17. desember 2015,

http://www.leonardocompany.com/documents/63265270/63873622/Organizational_Model_231.pdf.

⁶⁵ Brev til Etikkrådet, 4. august 2016.

⁶⁶ Brev til Etikkrådet, 4. august 2016 med tilhørende vedlegg.

⁶⁷ Møte mellom Etikkrådet og Leonardo, 5. februar 2016, og brev til Etikkrådet datert 4. august 2016.

⁶⁸ Møte mellom Etikkrådet og Leonardo, 5. februar 2016.

⁶⁹ Flick-rapporten, punkt 4, og brev til Etikkrådet datert 4. august 2016.

⁷⁰ Kommiteen anbefalte selskapet å lage en *Integrity and Anti-Corruption Code*, å opprette en komité som skal samkjøre etterlevelsesarbeidet som utføres av mange ulike organer i selskapet, den anbefalte økt fokus på internrevisjon og informasjonsflyt, forbedring av varslingsystemene, et forbedret opplæringsystem som også er tilpasset formålet, økt kommunikasjon om integritet og antikorrupsjon til tredjeparter og deltakelse i internasjonale antikorrupsjonsorganer, og å styrke etterlevelse i selskapet særlig hva gjelder handel og antikorrupsjon, jf. Flick-rapporten, 2014.

⁷¹ *Code of Ethics of Leonardo S.p.a.*, 15. april 2013,

http://www.leonardocompany.com/documents/63265270/63871452/FNM_Code_of_Ethics2013.pdf.

styrke arbeidet med korrupsjonsforebygging i hele gruppen, herunder i alle datterselskapene.⁷² Selskapets nåværende CEO har uttalt overfor Etikkrådet at selskapet tar de fremsatte korrupsjonsanklagene på alvor, og at han har ambisjoner om å forhindre at selskapet lider omdømmetap i fremtiden.⁷³ Selskapet har i sin dialog med rådet videre nevnt at CEO både internt og eksternt har kommunisert at han forventer en radikal forandring av kultur i selskapet. Selskapet opplyser også å være med i flere industriinitiativ for å stadig forbedre seg på etterlevelse.⁷⁴

På bakgrunn av den informasjonen som Etikkrådet har mottatt i møter og gjennom skriftlige kommunikasjon, fremstår det som om det ikke gjøres noen spesifikk, strukturert kartlegging og vurdering av korrupsjonsrisiko internt i Leonardo. Den vurderingen av korrupsjonsrisiko spesifikt som selskapet har vist til, er den omfattende kartleggingen av all risiko i selskapet som ble gjort i 2014 og som ble slutført i desember 2015. Denne omfattet også risiko for korrupsjon.⁷⁵

Compliance-avdelingen gjennomfører *integrity due diligence* (IDD) av tredjeparter. Avdelingen har om lag 100 ansatte, hvorav omtrent 60 arbeider med eksportkontroll og 40 arbeider med IDD.⁷⁶

Leonardo uttalte overfor rådet i februar 2016 at alle kontrakter tildeles gjennom anbudprosesser hvor selskapet er avhengig av bistand fra agenter. Det ikke er uvanlig at disse mottar mellom 5 og 12 prosent av kontraktssummen i suksesshonorar, hvilket ifølge selskapet er vanlig i denne bransjen. Grunnet utstrakt agentbruk har selskapet satt ekstra ressurser på utvelgelsen og oppfølgingen av disse.⁷⁷ I august 2016 uttalte selskapet i et møte med rådet at det ikke er avhengig av agenter i all sin virksomhet, og at ett av de viktigste tiltakene for å forebygge korrupsjon fremover er å redusere agentbruken gjennom å «*building up a stronger internal commercial network at divisional level, properly incentivized, significantly limiting the use of agents and sales promoters.*» Selskapet har forklart at dette tiltaket ble kunngjort av CEO i slutten av juli 2016 på et selskapsarrangement. Selskapet har forklart at det ikke foreligger noen konkret, helhetlig plan for hvordan dette skal gjøres. Selskapet begrunner dette med at detaljene omkring planen ikke vare klare da tiltaket ble varslet. Selskapet har imidlertid forklart at det etter omorganiseringen er personalavdelingen som vil være ansvarlig for alle belønnings- og insentivordninger, og at de ulike divisjonene vil få ansvar for å gjennomføre denne konkrete planen.⁷⁸

Hva gjelder opplæring i antikorrupsjon, har rådet ikke mottatt informasjon om noen enhetlig plan for hvem som skal læres opp i hva, av hvem, og hvor ofte. Leonardo har i sin dialog med

⁷² *Anti-Corruption Code* inneholder referanser til ulike antikorrupsjonsbestemmelser, den nevner de viktigste risikoene forbundet med korrupsjon som er identifisert i selskapet, og den angir enkelte grunnprinsipper for hvordan ansatte forventes å opptre i områder forbundet med korrupsjonsrisiko. Den nevner også at ansatte skal få opplæring i antikorrupsjon, og at regelbrudd blir sanksjonert, jf. *Anti-Corruption Code of Leonardo Group*, 2015, http://www.leonardocompany.com/documents/63265270/63872421/Codice_Anticorruzione_en.pdf.

⁷³ Møte mellom Etikkrådet og Leonardo, 28. september 2015, og brev til Etikkrådet datert 4. august 2016.

⁷⁴ Brev til Etikkrådet, 4. august 2016.

⁷⁵ Blant annet i møte mellom Etikkrådet og Leonardo den 5. februar 2016 fortalte selskapet at konsernjuristen utførte denne kartleggingen sammen med internrevisjonen, personalavdelingen og finansdirektøren. Det ble i den forbindelse gjennomført intervjuer med «relevante enheter» for å identifisere de viktigste risikoområdene for etterlevelse, herunder med ledere som har ansvar for høyrisikoland. Selskapet innhentet også bistand fra PwC i denne prosessen.

⁷⁶ Møte mellom Etikkrådet og Leonardo, 5. februar 2016.

⁷⁷ Møte mellom Etikkrådet og Leonardo, 5. februar 2016.

⁷⁸ Videokonferanse med Etikkrådet og Leonardo, 7. august 2016.

rådet vist til flere enkeltstående tilfeller over de siste to årene hvor ansatte i høyrisikoposisjoner og relevante styreorganer har fått opplæring i antikorrupsjon, blant annet av interne og eksterne foredragsholdere.⁷⁹ Noe ytterligere informasjon om opplæring finnes i styringsdokumentene. Ifølge *Anti-Corruption Code* og *Model 231*, skal blant annet personalavdelingen sørge for at alle ansatte får nødvendig opplæring i antikorrupsjon. Personalavdelingen «defines the annual planning of training»,⁸⁰ og ifølge *Model 231* skal den også «manage the training of staff on the contents of the Decree and on the implementation of the Model».⁸¹ Ifølge den seneste dialogen rådet har hatt med selskapet, gir SCO råd i forbindelse med opplæring generelt. SCO gir også opplæring selv, men så vidt rådet har forstått, omfatter dette primært opplæring av de ansatte i *Compliance*-avdelingen i hvordan de skal utføre sitt arbeid.⁸² Rådet har også mottatt kopi av e-learningprogrammet som gis alle ansatte. Dette programmet synes å inneholde mye faktainformasjon og spørsmål om Flick-komiteén og ikke inneholde dilemmatrening basert blant annet på konkrete eksempler fra korrupsjonssaker og andre aktuelle temaer. Det synes heller ikke å være lagt opp til at ansatte skal gi sin tilbakemelding på om opplæringen er effektiv og hva som eventuelt kunne ha vært forbedret.

Selskapet har fortalt at det ikke gis opplæring til tredjeparter. Ved kontraktsinngåelse signerer imidlertid agenter et skjema hvor de bekrefter at de har lest alle relevante styringsdokumenter, og de signerer på at de er kjent med sine forpliktelser overfor selskapet.⁸³

Varslinger om regelbrudd kan inngis via flere kanaler, herunder til *Surveillance Body*, via selskapets nettside, eller til en anonym epostadresse.⁸⁴ Det ble vedtatt *Whistleblowing Management Guidelines* av styret i mars 2015.⁸⁵ Ifølge disse retningslinjene mottar og registrer *Surveillance Body* alle rapporter om regelbrudd, som deretter sendes til *Disclosure Committee* for videre behandling. Både internrevisjonen og det halvveis eksterne *Surveillance Body* involveres i den videre oppfølgingen av varslinger.⁸⁶

⁷⁹ I 2015 ble det gitt opplæring til 150 toppledere og til ansatte i høyrisikoposisjoner. I juni og juli 2016 ble det gitt ytterligere opplæring i «business trade and compliance», som ble holdt for omtrent 200 personer. Mr. Flick, leder for Flick-komiteén, skal også ha gitt en opplæringstime til styremedlemmene og *Statutory Auditors* i forbindelse med styremøtet i juni 2015, og til *Surveillance Body* i forbindelse med deres møte i desember 2015. Selskapet har videre nevnt at det ble holdt en workshop i antikorrupsjon i april 2015 av en ekstern konsulent om relevant logviving og bestep praksis på etterlevelse. Totalt deltok 60 personer på denne seksjonen, som var ment for ansatte i høyrisikoposisjoner. Selskapet har videre vist til at konsernjuristen ved to anledninger har gitt klasseromsopplæring i *Anti-Corruption Code* ved hovedkvarteret i september 2015. Denne bolken var rettet mot mellomledere og CEO-er av datterselskaper samt ansatte i høyrisikoposisjoner. Videre viser selskapet til at det ble arrangert en to-dagers workshop i 2016 for ansatte i høyrisikoposisjoner. Dag 1 omhandlet antikorrupsjonstemaer og ble ledet av interne og eksterne foredragsholdere. SCO var moderator. Endelig viser selskapet til at det er laget nye online-moduler i antikorrupsjon og som skal gis til alle ansatte fra og med september 2016, jf. brev til Etikkrådet datert 4. august 2016.

⁸⁰ *Anti-Corruption Code of Leonardo Group*, 2015, punkt 9.

⁸¹ *Model 231*, punkt 3.

⁸² Møte mellom Etikkrådet og Leonardo, 5. februar 2016.

⁸³ Videokonferanse mellom Etikkrådet og Leonardo, 7. september 2016.

⁸⁴ Dette følger både av *Anti-Corruption Code of Leonardo Group*, 2015 og *Model 231*.

⁸⁵ Dokumentet er tilgjengelig på

http://www.leonardocompany.com/documents/63265270/63873320/body_Linee_di_indirizzo_Gest_delle_segn_23_03_2015clean_EN_REV_IA.pdf.

⁸⁶ *Disclosure Committee* er sammensatt av leder for *Internal Audit*, leder for *Legal, Corporate Affairs and Compliance*, leder for *Human Resources and Organization*, *Security* og leder for *Administration, Finance and Control* (CFO), jf. *Whistleblowing Management Guidelines*, 2015, og møte mellom Etikkrådet og Leonardo 5. februar 2016. Dersom *Disclosure Committee* mener at det er grunnlag for videre granskning, skal det sendes en

Selskapet har uttalt at varsling er et viktig tema i det web-baserte opplæringsprogrammet og at gjennomføringen av varslingssprogrammet dessuten var en viktig del under en antikorrupsjons-workshop i 2015. Videre vises det til at det amerikanske datterselskapet, DRS, har en ekstern mottaker av alle varslinger som tillater anonymt varsling av antatte regelbrudd. DRS har også en *Ethics HelpLine* hvor ansatte kan få råd og veiledning om hvordan man bør vasle om mulige brudd.⁸⁷

Selskapet har opplyst at det har mottatt 15 såkalte *whistleblower reports* i 2015, men at ingen av disse gjelder korrupsjon. Selskapet har fortalt at det aldri har blitt varslet om korrupsjon gjennom noen varslingskanaler, heller ikke av en ansatt til en overordnet.⁸⁸

4.3 De viktigste organisatoriske endringene

Leonardos nåværende CEO, som tiltrådte i mai 2014, har iverksatt en omfattende restruktureringsprosess av hele Leonardo-gruppen. Formålet med restruktureringen er å skape en mer homogen og effektiv gruppe hvor alle delene av virksomheten sentraliseres. Leonardo har gått fra å være et holdingselskap til å bli et integrert industrikonsern. Virksomheten er nå inndelt i fire sektorer og syv divisjoner som inkluderer aktivitetene i de tidligere 100 prosent eide selskapene i forsvarsindustrien, AW, Alenia Aermacchi, Oto Melara, Selex ES og WASS. De fire nye sektorene er 1) *Helicopters*, 2) *Aeronautics*, 3) *Electronics, Defence & Security Systems*, og 4) *Space*.⁸⁹

Som følge av pågripelsen av den forrige styrelederen som også var CEO, fikk Leonardo ny styreleder i juli 2013. Av de ti øvrige styremedlemmer ble to oppnevnt i 2011, én i 2013 og syv i 2014. Nåværende CEO ble også oppnevnt i 2014. Den øvrige konsernledelsen er også delvis ny, herunder konsernjuristen, lederen for internrevisjonen, og lederen for personalavdelingen. De som nå er toppledere for de fire nye sektorene etter restruktureringen, var eller er CEO i blant annet datterselskapene AW, Selex og Telespazio. Tidligere CEO for AW leder nå sektoren *Helicopters*, tidligere CEO for Selex leder *Electronics, Defence & Security Systems*, og tidligere CEO for Telespazio er nå leder for sektoren *Space*.⁹⁰ Disse personene har også hatt lengre karrierer i gruppen.⁹¹ Selskapet har imidlertid uttalt at det i samarbeid med et eksternt rådgivningsfirma ble gjort en intergritetsvurdering av alle tre før de ble utnevnt til sine lederverv.⁹²

anmodning om dette enten til *Internal Audit* eller til *Human Resources and Organization*, *Security* avhengig av hva varselet gjelder, jf. *Whistleblowing Management Guidelines*, 2015, og møte mellom Etikkrådet og Leonardo 5. februar 2016. Ifølge selskapets *Whistleblowing Management Guidelines* skal *Disclosure Committee* motta forslag til forbedringer, og rapportere videre om disse til den eksterne *Surveillance Body*, som igjen skal informere CEO og relevante styrekomiteer. *Internal Audit* eller *Security* skal overvåke gjennomføringen handlingsplanen og rapportere til relevante styreorganer om fremdriften. Regelbrudd som avdekkes, skal ifølge internt regelverk bli sanksjonert.

⁸⁷ Brev til Etikkrådet, 4. august 2016.

⁸⁸ Møter mellom Etikkrådet og Leonardo, 5. februar og 4. april 2016.

⁸⁹ Møter mellom Etikkrådet og Leonardo, 5. februar og 4. april 2016. De syv divisjonene er *Helicopters*, *Aircraft*, *Aerostructures*, *Airborne & Space Systems Division*, *Land & Naval Defense Electronics*, *Defense Systems* og *Security & Information Systems*.

⁹⁰ Møte mellom Etikkrådet og Leonardo, 5. februar 2016.

⁹¹ Tidligere CEO for AW har arbeidet i Leonardogruppen siden slutten av 1990-tallet, CEO for Telespazio siden 2002, og tidligere CEO for Selex siden 2009. Dette fremgår blant annet av Bloomberg. Flere detaljer om utskiftninger i konsernledelsen fremgår blant annet av *DefenseNews*, 24. oktober 2015, <http://www.defensenews.com/story/defense/policy-budget/industry/2015/10/24/moretti-puts-stamp-new-Leonardo-leadership-team/74421526/>.

⁹² Brev til Etikkrådet, 4. august 2016.

Ellers framstår opprettelsen av posisjonen som *Senior Compliance Officer* i 2015 som sentral for arbeidet med antikorrupsjon. Før dette var det ingen sentral enhet i Leonardo-gruppen som sørget for at motparter ble systematisk vurdert for korrupsjonsrisiko. Videre er internrevisjon nå sentralisert for hele gruppen. Selskapets interne antikorrupsjonsregler ble også kodifisert i *Anti-Corruption Code*, og det er krav til at selskapets datterselskaper også har prosedyrer og mekanismer for å motvirke korrupsjon. Slik forankres antikorrupsjonsarbeidet i alle selskaper i konsernet.

5 Etikkrådets vurdering

Basert på den foreliggende dokumentasjonen har rådet vurdert SPUs investering i Leonardo opp mot korrupsjonskriteriet i retningslinjene. Rådet har vurdert om det foreligger en uakseptabel risiko for at selskapet har vært involvert i handlinger som etter retningslinjene utgjør grov korrupsjon, herunder om korrupsjonen er utført på en omfattende og/eller systematisk måte, og om det er en risiko for at selskapet på nytt kan bli involvert i liknende hendelser.

Etikkrådet har ikke vurdert om Leonardo kan holde strafferettslig ansvarlig for korrupsjon. Dette tilligger heller ikke rådets mandat og kompetanse. I sin vurdering har rådet lagt vekt på om selskapet synes å ha handlet i strid med interne og eksterne retningslinjer og prosedyrer, og om dette kan medføre korrupsjonsrisiko.

På bakgrunn av den tilgjengelige informasjonen om korrupsjon som involverer Leonardo, legger Etikkrådet til grunn at det foreligger en uakseptabel risiko for at selskapet kan være ansvarlig for handlinger som må regnes som grov korrupsjon, eller at det er risiko for korrupsjon i selskapets virksomhet idet ansatte synes å ha handlet i strid med relevante retningslinjer og prosedyrer for antikorrupsjon. Rådet legger særlig vekt på at tidligere styreleder og CEO i Leonardo og CEO i AgustaWestland nylig ble dømt til fengelsstraff for grov korrupsjon i forbindelse med en helikopteravtale i India. Rådet legger videre vekt på at selskapets avtaler om salg av forsvarsmateriell er etterforsket av italienske, indiske, algeriske og sørkoreanske myndigheter. På bakgrunn av den foreliggende informasjonen kan det se ut som om selskapets samarbeidspartnere og agenter har videreformidlet bestikkelser til offentlige tjenestemenn i disse landene for å vinne kontrakter på vegne av selskapet. Det vises videre til at ytterligere én kontrakt ble annullert av Høyesterett i Panama i 2015 grunnet korrupsjonsanklager.

Rådet har videre vurdert om det foreligger en uakseptabel risiko for at Leonardo på nytt skal bli involvert i tilsvarende handlinger. I denne vurderingen legger rådet både vekt på korrupsjonsrisikoen selskapet er utsatt for, hvordan selskapet har respondert på korrupsjonsanklager, og i hvilken grad selskapet har iverksatt effektive antikorrupsjonssystemer som er organisert på en måte som gjør det i stand til å forebygge, oppdage og reagere effektivt på korrupsjon i virksomheten.

Leonardo opererer i en rekke land der korrupsjonsrisikoen er høy. For eksempel rangerer Libya og Russland i høyeste kategori når det gjelder antatt risiko for korrupsjon etter Transparency Internationals *Corruption Perception Index* 2015, og Kina og Saudi-Arabia kommer også dårlig ut på TIs *Government Defense Anti-Corruption Index* 2013. Store offentlige kontrakter i denne sektoren eksponerer selskapet for ytterligere korrupsjonsrisiko. I tillegg legges det i flere internasjonale studier til grunn at forsvarsbransjen regnes for å være særlig korrupsjonsutsatt blant annet fordi en rekke detaljer omkring anbudsprosesser og kontrakter er unntatt offentlighet av hensyn til rikets sikkerhet, fordi kontraktene ofte inngås

mellom private selskaper og offentlige organer, og fordi forsvarsbudsjettene i mange land er høye sammenlignet med andre deler av offentlig sektor. I Leonardos tilfelle bruker selskapet agenter i forbindelse med offentlige anbud i flere land, enkelte agenter betales forholdsvis høye suksesshonorarer, og selskapet har en praksis for å inngå gjenkjøpsavtaler. Det er kjent at slik praksis medfører en høy korrupsjonsrisiko, og dette stiller etter rådets oppfatning særlige krav til selskapet om å ha på plass solide systemer og iverksette målrettede tiltak som kan forebygge, oppdage og håndtere korrupsjon effektivt. Når flere av selskapets ledere er domfelt for grov korrupsjon, og flere av selskapets kontrakter fortsatt etterforskes for korrupsjon i fire land, skjerpes disse kravene ytterligere.

I lys av informasjonen som har vært kjent om korrupsjon i Leonardo siden 2013, skulle en ha ventet at selskapet raskt iverksatte tiltak for å redusere risikoen for nye korrupsjonshendelser i tråd med internasjonale standarder for bestep praksis. Det synes imidlertid ikke som om Leonardo gjorde dette. Samtidig som selskapet nedsatte Flick-kommiteen for å få råd om korrupsjonsforebygging, synes det som om det fortsatt ble inngått avtaler som antageligvis var i strid med interne retningslinjer, for eksempel ved at det ikke ble gjort en tilstrekkelig omfattende *due-diligence*, og at honoraret som ble betalt, ikke sto i et rimelig forhold til tjenestene som skulle leveres. Dette skjedde sannsynligvis også i Sør-Korea helt frem til et halvt år etter at Flick-kommiteen hadde levert sin rapport i april 2014. Uavhengig av utfallet av de pågående rettsprosessene mener Etikkrådet at dette viser at sentrale rutiner for å forhindre korrupsjon ikke ble fulgt i selskapet, heller ikke etter at ledelsen hadde satt korrupsjonsforebygging på dagsorden. Rådet legger også vekt på at tidligere toppledere synes å ha vært direkte involvert i avtalene som er inngått i strid med selskapets eget regelverk. I et selskap der toppledelsen er involvert i omgåelsen av egne rutiner, er det grunn til å tro at det skal mer til for å endre kultur enn der korrupsjonen skjer lenger ned i systemet og mer sporadisk.

Rådet har merket seg at Leonardo gradvis har forbedret sine interne korrupsjonsforebyggende systemer siden 2007, og at det ble satt i verk mer omfattende forbedringstiltak etter anbefalingene som kom i 2014. Videre har rådet merket seg at selskapet helt nylig har vært igjennom en omfattende restruktureringsprosess hvor formålet har vært økt kontroll og bedre effektivisering i alle deler av gruppen. Rådet legger til grunn at dette synes å være tiltak som i utgangspunktet kan være med å redusere risikoen for korrupsjon i selskapet.

Rådet mener likevel at Leonardo ikke har godtgjort at selskapet har tilstrekkelige systemer på plass og at det har organisert gjennomføringen av antikorrupsjonsprogrammet effektivt og i tråd med det som følger av internasjonale standarder og bestep praksis. Det er flere forhold som ligger til grunn for denne vurderingen.

Selskapet har ikke dokumentert at det har rutiner for en intern kartlegging og vurdering av korrupsjonsrisiko slik dette er forutsatt etter internasjonale standarder og bestep praksis i sammenlignbare selskaper, hvilket er helt sentralt for å kunne tilpasse antikorrupsjonsprogrammet til endringer i selskapets risikoprofil.

Videre har selskapet retningslinjer og prosedyrer for opplæring, men har ikke dokumentert i tilstrekkelig grad at opplæringen gjennomføres i et omfang og med en slik tyngde at en vil oppnå felles standarder og en nulltoleranse for regelbrudd i hele selskapet.

Rådet mener det er noe påfallende at ansatte over hodet ikke varsler om korrupsjonstilfeller, spesielt med tanke på det store antall ansatte og risikoprofilen som selskapet har. Når ingen varsler om korrupsjonsforsøk, synes det som om selskapets antikorrupsjonsarbeid ikke er godt kommunisert nedover i organisasjonen, at ansatte ikke oppfordres til å varsle i tilstrekkelig grad, og at systemene ikke fungerer som de burde.

Det avgjørende for rådet er imidlertid agentbruken og hvordan selskapet har håndtert denne risikoen. Agentbruken utgjør sannsynligvis den aller største korrupsjonsrisikoen i selskapets virksomhet. Det er positivt at selskapet nå synes å ville angripe dette. Samtidig mener rådet at det er vanskelig å legge vekt på den varslede nedskaleringen av agentbruk all den tid det ikke foreligger noen konkrete planer for når og hvordan nedskaleringen skal gjøres, og hva det endelige målet skal være. Rådet viser videre til at selskapet først nå uttrykkelig sier at dette skal tas tak i, og ikke allerede da korrupsjonsanklagene ble kjent for flere år siden. Andre selskaper i bransjen som selger forsvarsutstyr i samme land som Leonardo, har agert mye raskere på denne problematikken ved at agentbruk omtrent ble kuttet helt ut som en umiddelbar reaksjon da korrupsjonsanklagene ble kjent. Videre antar rådet at det må være en klar svakhet ved antikorrupsjonsprogrammet at agenter ikke gis opplæring i antikorrupsjon. Dette bør være en viktig del av det forebyggende arbeidet selskapet gjør, og det gis tydelig prioritet i andre selskaper som er sammenlignbare med Leonardo.

Selskapet har gjort omfattende endringer i styret og i konsernledelsen som følge av at det ble avdekket omfattende korrupsjon i virksomheten i 2013. Dette kan i seg selv gi signal om en ny kurs. Samtidig har selskapet overfor Etikkrådet i møter understreket at det legger til grunn at det ikke er hold i korrupsjonsanklagene. I etterkant har imidlertid to tidligere konsernledere blitt domfelt for korrupsjon. Selskapets holdning til anklagene kan derfor gi inntrykk av en ansvarsfraskrivelse.

Basert på den informasjonen som er tilgjengelig, mener rådet at det foreligger en uakseptabel risiko for at Leonardo på nytt kan bli involvert i grov korrupsjon.

6 Tilråding

Etikkrådet tilrår å utelukke Leonardo fra Statens pensjonsfond utland på grunn av en uakseptabel risiko for grov korrupsjon.

Johan H. Andresen
Leder

(sign.)

Hans Chr. Bugge

(sign.)

Cecilie Hellestveit

(sign.)

Arthur Sletteberg

(sign.)

Guro Slettemark

(sign.)